

UDK:415.412.51=20(021)

Nargiza Y. SUYAROVA,

Dotsent, Qarshi davlat universiteti, Qarshi, O'zbekiston

E-mail: suyarovanargiza345@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5564-7133>

Filologiya fanlari doktori, professor B.Mengliyev taqrizi asosida

LINGUOSTYLISTIC FEATURES OF METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK PROSE TEXTS

Annotation

This article focuses on the semantic, structural, functional, and linguostylistic features of metaphors, as well as their functions in creating artistic imagery, expressing evaluation, and enhancing emotional and expressive effects in literary texts. Through a comparative analysis of English and Uzbek prose texts, the common and distinctive features of metaphors in both languages are identified, and their artistic and aesthetic potential is revealed.

Keywords: metaphor, stylistics, stylistic meaning, similarity, linguistic units, figurative meaning, stylistic colouring, association.

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОР В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется семантическим, структурным, функциональным и лингвостилистическим особенностям метафор, а также их функциям в создании художественного образа, выражении оценки и усилении эмоционально-экспрессивного воздействия в художественном тексте. Посредством сопоставительного анализа английских и узбекских прозаических текстов выявлены общие и специфические особенности метафор в обоих языках, а также раскрыты их художественно-эстетические возможности.

Ключевые слова: метафора, стилистика, стилистическое значение, сходство, языковые единицы, переносное значение, стилистическая окраска, ассоциация.

INGLIZ VA O'ZBEK NASRIY MATNLARIDA METAFORALARNING LINGVOSTILISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada metaforalarning semantik, strukturaviy, funksional va lingvostilistik xususiyatlari, shuningdek, ularning badiiy matndagi obraz yaratish, baholash, emotsional-ekspressivlikni kuchaytirish kabi vazifalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ingliz va o'zbek nasriy matnlarini qiyosiy tahlil qilish orqali har ikki tilda metaforalarning umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlanib, ularning badiiy-estetik imkoniyatlarini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: metafora, uslubiyat, uslubiy ma'no, o'xshashlik, til birliklari, ko'chim, uslubiy bo'yoqdorlik, assotsiatsiya.

Kirish. Metaforalar nutqni ifodali qiladi, shuning uchun ham badiiy uslubda keng ishlatiladi. Bu uslub asarlarida hissiyotga ta'sir qilish birinchi o'rinda turadi. Shuningdek, metaforalar orqali ma'lum bir xalqning milliy, mental, madaniy qarashlariga baho berish mumkin. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikkala tilda ham metaforalardan badiiy tasvir vositasi sifatida faol foydalaniladi. Shu bilan birga, metaforalarning shakllanishi, semantik mazmuni, qo'llanish doirasi va uslubiy vazifalarida milliy-madaniy xususiyatlar ham namoyon bo'ladi. Shuning uchun ingliz va o'zbek nasriy matnlarida metaforalarning lingvostilistik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish ikki xalqning badiiy tafakkuri, olamni idrok etish usuli va milliy-madaniy qadriyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Metaforani Aristotel: "so'z ma'nosining jinsdan turga, turdan jinsga yoxud, turdan turga yoki muqobillik asosida ko'chirilishidir", – deya ta'riflaydi. Shuningdek, Aristotel "yaxshi metaforalarni yasash – o'xshashliklarni ilg'ashdir", – deb ham ta'kidlaydi. O'zbek she'riyatimizda bir guruh iste'dod namoyondalarini ko'rishimiz mumkin. Bu iste'dod vakillari o'z metaforizm kabi poetik vositalardan kerakli va samarali foydalanganliklarini ko'rishimiz mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda metafora haqida nafaqat adabiyotshunos olimlar, balki uning yaratuvchilari bo'lgan – shoirlar, yozuvchilar va rassomlar ham o'z munosabatini bildirib o'tgan. Mashhur ispan shoiri Garsia Lorkadan she'riyat

haqida so'rashganda – metaforasiz u yaralangan ohu, – deya javob beradi. Metafora – poetik fikrni obrazli ifoda etishning eng kuchli vositasi sifatida XX asr jahon she'riyatida faol qo'llanildi. Ayniqsa, rus simvolik she'riyatining vakillari ijodida metaforik tafakkur va metaforik obraz alohida ajralib turadi.

Ingliz adabiyotida metaforalar juda keng tarqalgan bo'lib, yozuvchilar ulardan o'z asarlarini boyitish, ma'nolarni chuqurlashtirish va o'quvchiga kuchli ta'sir o'tkazish uchun foydalanadilar quyida ulardan ba'zilarini ko'rib o'tamiz.

William Shakespeare: "But, soft! What light through yonder window breaks? / It is the east, and Juliet is the sun." ("Romeo and Juliet"). O'zbekcha tarjimasi: "Ammo, jim! U ufqdan qanday nur taraladi? / Bu sharq, va Juliet quyoshdir."

Bu yerda Juliet "quyosh" bilan metaforik tarzda qiyoslanmoqda. Quyosh – yorug'lik, hayot va go'zallik manbai. Romeo uchun Juliet ham xuddi shunday ahamiyatga ega. Bu metafora Julietning yorqinligini, go'zalligini va Romeo hayotida tutgan markaziy o'rnini ta'kidlaydi.

• "All the world's a stage, / And all the men and women merely players." ("As You Like It"). O'zbekcha tarjimasi: "Butun dunyo sahna, / Va barcha erkaklar va ayollar shunchaki aktyorlardir."

Metafora: Dunyo "sahna" ga, odamlar esa "aktyorlar" ga qiyoslanmoqda. Bu metafora inson hayotining vaqtinchaligini, rolni o'ynashni va yakunda sahnani tark etishni

tasvirlaydi. Hayotning teatr kabi o'tkinchi ekanligini, har bir inson o'z rolini bajarishini va vaqt kelib bu rolni tugatishini ifodalaydi.

William Wordsworth: "I wandered lonely as a cloud that floats on high or vales and hills" ("I Wandered Lonely as a Cloud"). O'zbekcha tarjimasini: "Men vodiylar va tepaliklar ustidan balandda suzib yurgan / Bulut kabi yolg'iz kezib yurdim."

Metafora (va simile): Shoir o'zini "bulut" bilan qiyoslaydi (bu simile, chunki "kabi" so'zi ishlatilgan, lekin bulut metaforik ma'noga ham ega). Bulut yolg'izlik, erkinlik va ko'chmanchilikni ifodalaydi. Shoirning yolg'izligi va tabiat bilan uyg'unligi bu metafora orqali kuchayadi.

Tilshunoslikka oid manbalarda berilishicha, narsa va hodisalar orasidagi nisbiy o'xshashlik asosida ma'no ko'chirish metaforadir. Masalan, oltin baldoq va oltin kuz birikmalaridagi oltin so'zi o'z va ko'chma ma'noda qo'llangan. Bunda ko'chma ma'no oltinning sariq rangiga tabiatdagi daraxt va o'simliklarning rangi o'xshatilganligi (belgi) asosida yuzaga kelgan. Demak, metaforada so'zning o'z ma'nosi bilan ko'chma – yangi ma'nosi orasida qandaydir o'xshashlik bo'lishi kerak.

Metaforada ko'chirilayotgan aniq belgi yoki sifat har doim ham ravshan bo'lavermaydi. Masalan, "oltin bosh" (golden head), iborasida "oltin" (gold so'zi qadr-qimmat, aql-zakovat, donolik yoki boshqa xususiyatlarni anglatishi mumkin. Bu talqinlar "oltin" tushunchasi bilan bog'liq bo'lsa-da, aynan qaysi ma'no nazarda tutilganligi ba'zan noaniq bo'lib qoladi.

O'z xarakteriga ko'ra metaforalar ikki xil ko'rinishga ega:

- 1) umumtil metaforalari;
- 2) poetik metaforalar.

Umumtil metaforalariga ko'chma ma'nosi unutilayotgan, til birligi sifatida qotib qolgan metaforalar kiradi. Masalan, baklashka og'zi, tog' etagi, quyosh chiqdi:

Poetik metaforalarga ko'chma ma'nosi hali yangi, ta'sirchan, obrazlilik sezilib turgan metaforalar kiradi. Bunday metaforalar uslubiy vosita bo'lib kela oladi va ular tabiat hodisalarini aniq tasvirlash, obraz va manzaralar yaratish, tasvirlanayotgan voqeaga ijobiy yoki salbiy munosabat bildirish vositasi bo'la oladi.

Metaforalar yozuvchi va shoirlar, ayrim ijodkorlar tomonidan yaratiladi. Ular ko'pchilik tomonidan o'zlashtirilgach, keng iste'moldagi iboraga aylanadi. Hatto shablonga aylanishi ham mumkin (zumrad bahor, oq oltin, oltin kuz).

Metaforalar nutqni ifodali qiladi, shuning uchun ham badiiy uslubda keng ishlatiladi. Bu uslub asarlarida hissiyotga ta'sir qilish birinchi o'rinda turadi. Shuningdek, metaforalar orqali ma'lum bir xalqning milliy, mental, madaniy qarashlariga baho berish mumkin. Shunga qaramay, badiiy nutqni metaforalarga to'ldirib yuborish yaramaydi. Balki shakl va mazmun birligidan kelib chiqib, ularni o'z o'rnida, me'yori bilan ishlatish lozim. O'tkir qalam sohiblaridan biri bo'lgan Tohir Malik ijodidan olingan bir qancha misollarga e'tibor qaratsak:

U ham "aka, qoching!" deb baqirmoqchi edi, ovozi chiqmadi. Faqat lablarini arang qimirlata oldi. Kasalxonada o'ziga kelib, bo'lgan voqealarni esladi: shanba oqshomida aka-uka darsdan chiqib, qishloqqa qaytdilar. Onasi tandinga g'ozapoya qalab, non yopishga hozirlanardi. Sovchilar ishni pishirishgan, ertaga qizning uyida non sindiriladi. Qarabsizki, yozgi imtihonlar oyoqlashi bilan to'y boshlanib turibdi-da. Aka-uka ertaga bo'ladigan shodlikni bilishsa ham bilmaganga olishadi. Faqat uka ayyorlik bilan ko'z qisib, akasiga qarab qo'yadi. – O'rtoqlar kelib ketishdi. Afzaling harbiydan

qaytibdi. O'sha yerda o'tirisharkan, – dedi ona bo'lajak kuyovga mehr bilan boqib. [1; 4.]

Metafora badiiy asarda badiiy tasviriy vosita bo'lish bilan bir qatorda, mazkur adabiyot vakillarining mentalligini, milliy ongini, milliy-madaniy qadriyatlarini ifodalab keladi. Yuqoridagi keltirilgan "Sovchilar ishni pishirishgan, ertaga qizning uyida non sindiriladi" ishni pishirmoq, non sindirmoq metafora asosida hosil bo'lgan birikmalardir. Pishirmoq leksemasi oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan qo'llaniladigan so'z bo'lib, uning ma'no assotsiatsiyalari yanada kengroq, ish leksemasi bilan birgalikda qo'llanib, ma'lum bir vazifani a'lo darajada bajarmoq ma'nosini ifodalagan. Sovchilar ishni pishirishgan deganda esa, faqat turkiy millatlarga xos bo'lgan sovcilik asosida yoshlarning oila qurishi, qiz tomonini rozi qilish sovcilarga bog'liqligi ko'rsatilgan. Non sindirmoq birikmasi ham metaforik ko'chim hosil qilib, o'zbek xalqiga xos bo'lgan to'yoldi rasm-rusumlaridan birini ifodalab kelgan. Matn tarkibida kelgan oyoqlamoq fe'li ham metaforik ko'chim asosida hosil qilinib, imtihonlarning tugashi ma'nosini ifodalab kelgan.

1. Mashinadan tushdi-da, bir to'p kulga aylangan uyi oldida g'aribona turib qoldi. Yaxshi-yomon kunlari o'tgan edi bu uyda. [3; 162.]

2. Mohichehra yigitga o'g'rancha tikilar, Yetakchi esa unga suqlanib boqardi.

Uning ko'nglida yomonlik yo'q, aksincha, otasining yili o'tgach, Mohichehrra sovg'i yubormoqni umid qilardi. [3; 49]

3. Tashqariga chiqdi: oftob bulut bilan hanuz olishadi. Kechasi bir sidra yog'gan qorni ushlab qolgan daraxt shoxlari vazmin chayqaladi. Oftob mo'ralagan paytda qor zumrad kabi yaltiraydi. [3; 164.]

Yuqoridagi misollar ham Tohir Malik ijodidan olingan bo'lib, unda qo'llangan metaforalar tahliliga o'tsak. Yaxshi-yomon kunlar birikmasi ham metaforik ko'chim asosida hosil bo'lgan. Kalendar yilining kunlari bir xil hisoblanadi, qaysidir kunda sodir bo'lgan yaxshi va yomon hodisalar inson xotirasida saqlanib qolgani uchun o'sha ma'lum bir kun yaxshi-yomon kun sifatida assotsiatsiya hosil qilgan bo'ladi. Yili o'tgach birikmasi ham biz tahlil, qilayotgan metaforaga misol bo'ladi. Yil so'zi 365 kunni ifodalovchi hisob so'z sanaladi, lekin u yuqoridagi matnda hisob so'zni emas, balki yaqin inson vafoti tufayli bir yil tutiladigan a'za ma'nosini ifodalaydi. Bu ham xalqimizning milliy o'zigagina xos bo'lgan mental xususiyatlardan biridir. Chunki Yevropa davlatlarida yaqin insoni vafot etgan bo'lsa, oila qurish uchun bir yil a'za tutib kutib o'tirishmaydi.

Tabiat tasvirini ko'chimlar asosida chizgan muallif go'zal badiiy tasvir vositalarni yarata olgan. "Oftob bulut bilan hanuz olishadi. Kechasi bir sidra yog'gan qorni ushlab qolgan daraxt shoxlari vazmin chayqaladi. Oftob mo'ralagan paytda qor zumrad kabi yaltiraydi" jumlasidagi oftobning bulut bilan olishishi, daraxt shoxlarining vazmin chayqalishi, oftobning mo'ralashi metaforik ko'chimlar asosida hosil qilingan badiiy tasviriy vositalardir. Parchada shuningdek metaforaga juda yaqin turadigan o'xshatish ham qo'llangan "qorning zumrad kabi yaltirashi" o'xshatish hisoblanadi. Badiiy adabiyotda metafora istiora, o'xshatish esa tashbeh badiiy san'atini yuzaga keltiradi.

– Quy, anavindan.

Qaysi biridan?

Erkakning xo'rrozi "Napoleon"dan ichadi-da. Baquvvat qilib quyaver, bufetchilarga o'xshab qo'llaring qaltiramasin. Xotin piyolaga to'ldirib konyak quyib, tortmadan shokolad olgach, eriga tutdi. [Малик, Тохир. Шайтанат. (4-китоб). –B.85.]

“Asadbek” deb nom berilgan bu vujudga, nainki vujudga, butkul ruhoniyyatiga hukmini o'tkazib kelayotgan nafs endi kibrga nikohlandi. Mazkur nikohning mahsuli esa Asadbekdagi mardlikni bo'g'ib, uni o'yindan chiqishiga yo'l qo'ymaydi[4].

Orol cho'kib ketmagan taqdirda ham, undagilar parishonlik ummonida tez-tez cho'millarlar, bu suvdan icharlar. Balki jon berar onlarida ham lablariga ana shu parishonlik ummonining afsus suvidan tomizarlar...[Малик, Тохир. Шайтанат. (4-китоб). –Б.125.]

Tohir Malikning “Shaytanat” kitobidan olingan mazkur jumalalarda qo'llangan erkakning xo'rrozi birikmasi mard, dangal, va'dasida turadigan haqiqiy erkak ma'nosini ifodalab kelgan. Shuningdek, ushbu birikmada badiiy tasvir vositalaridan biri bo'lgan geminatsiya qo'llangan. Ya'ni r undosh tovushini qavatlash orqali ma'no kuchaytirilgan.

Matn tarkibida qo'llangan metaforalar ikki xil bo'ladi:

1) muallif tomonidan qo'llangan individual metaforalar. Bunday metaforalar okkazonal bo'lib, muallifning ijod mahsuli bo'lgan, u tomondan kashf etilgan yangi metaforalardir, uning boshqa matnlarda uchrashi o'ta chegaralangan;

2) umumxalq yoki turg'un (doimiy) metaforalar. Bunday turdagi metaforalar anglatgan ma'no shu tildan foydalanuvchilarning barchasi uchun tushunarli bo'ladi. Tildagi metaforalarni tadqiq etgan tilshunoslarning aksariyati turg'un metaforaning idiomaga yaqin turishini yoki idioma maqomida bo'lishini, ular ko'p asrlar mobaynida kishilar nutqida qo'llanishi natijasi sifatida turg'unlashib, so'zlovchilar ongida muayyan modellar shaklida mustahkamlanib qolishini, metaforik etalonning belgi-predmet bilan muntazam va qat'iy bog'liq bo'lishini ta'kidlaydi[4].

Yuqoridagi matnda qo'llangan kibrga nikohlanmoq, mardlikni bo'g'moq, parishonlik ummonining afsus suvi kabi birliklar faqat Tohir Malikka xos individual metaforalardir.

– Unaqa emas, Bek aka, sizni hurmat qilaman.

– Hurmat qilasiz-u, lekin qo'rqasiz. Sizga aytmagandirman, o'zingiz odamlardan eshitgandirsiz balki, men bolaligimdan boshlab qimorning hadisini olganman. Gapning dangalini, naqdini, halolini, xullas, o'gil bolasini yoqtiraman. Ilgari ham bolalaringizni bering, deganimda mijg'ovlik qiluvdingiz. Men pul topishni bilaman. Agar xohlasangiz o'g'lingizga kooperativ taksilardan bittasini berib qo'yay, istasangiz uzoqqa qatnaydigan Kamazlar bor [4]

– Ha...chiroyli gapirding. Ammo sen “Biz hammamiz jinoyat olamining odamlarimiz”, deb nazarda tutding, shunday emasmi? Axir hamma bizni jinoyatchi deb hisoblaydi-ku?

Umuman olganda shunga yaqinroq, – deb tan oldi Chuvrindi. [3]

“Jinoyat olamining odami” hisoblangan Asadbek nutqida qo'llangan gapning dangali, gapning naqdi, gapning haloli, gapning o'g'il bolasi metaforik birliklari aytilmoqchi bo'lgan fikrning tinglovchiga ekspressiv ta'sirini kuchaytirish maqsadida ketma-ket qo'llangan.

Xulosa qilib aytganda, ko'chimning bir turi hisoblangan metafora badiiy adabiyotda badiiy tasvir vositasi bo'lib xizmat qilish bilan bir qatorda, shu til vakillarining tafakkur tarzini, folklori, milliy madaniy qadriyatlarini, mentalligini o'zida namoyon qiladi. Shu nuqtayi nazardan, “Ingliz va o'zbek nasriy matnlarda metaforalarning lingvostilistik xususiyatlari” mavzusi zamonaviy tilshunoslik, matn lingvistikasi, lingvostilistika va qiyosiy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры. – М., 1990.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Прогресс, 1990.
3. Малик, Тохир. Шайтанат. (1-китоб).–210 б. [https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Tohir%20Malik.%20Shaytanat%20\(birinchi%20kitob\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Tohir%20Malik.%20Shaytanat%20(birinchi%20kitob).pdf)
4. Малик, Тохир. Шайтанат. (2-китоб). –216 б. [https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Tohir%20Malik.%20Shaytanat%20\(ikkinchi%20kitob\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Tohir%20Malik.%20Shaytanat%20(ikkinchi%20kitob).pdf)
5. Малик, Тохир. Шайтанат. (3-китоб). – 220 б. [https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Tohir%20Malik.%20Shaytanat%20\(uchinchi%20kitob\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Tohir%20Malik.%20Shaytanat%20(uchinchi%20kitob).pdf)
6. Jo'rayeva B.M. O'zbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari: Filol.fan.dok. ...dis, - Samarqand. 2019. - 20 b.
7. Qilichev E. Badiiy tasvirning leksik vositalari. –T.: Fan, 1982. - 87 b.